

TARJIMANING TRANSFORMATSION MODELII

Abdirasulov Bahodir Abdimal o'g'li

SamDChTI o'qituvchisi

bahodirabdimalovich@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola tarjimaning transformatsiyalari: leksik, grammatik va stilistik transformatsiyalar haqida atroflicha misollar va ma'lumotlar berilgan. Tarjima transformatsiyalari tarjimaning transformatsion modeli orqali atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *tarjima transformatsiyalari, transformatsion grammatika, yadroviy struktura, tahlil, o'g'irish va sintez bosqichlari, tarjimaning transformatsion modeli, vaziyatli – denotative modeli.*

Tarjimaning transformatsion modeli N.Xomskiyning transformatsion grammatika qoidalariga tayanadi. Transformatsion grammatika asosiy mantiqiy-sintaktik aloqa va leksemalarning o'xshashligi xususiyatiga ega sintaktik strukturalarning kelib chiqish qoidalarini o'rganadi. Transformatsion grammatikaga ko'ra, barcha sintaktik strukturalarning turlari chegaralangan, mantiqiy-sintaktik strukturalarning shaffofligi ko'zga tashlanadigan yadroviy strukturalarga birlashtirilishi mumkin.

Ma'lum transformatsion qoidalarga ko'ra yadroviy strukturalardan yasama, yuzaki strukturalar shakllanadi. A.D.Shveytser quyidagi misolni keltiradi, ingliz tilidagi John hit Bill gapini yadroviy struktura deb oladigan bo'lsak, bu gapdan qator transformalar yasalishi mumkin:

Bill was hit by John.

John's hitting Bill.

Bill's being hit by John. †

The hitting of Bill by John.

It was John who hit Bill.

It was Bill who was hit by John [5, 23].

Yana bir misolni ko‘rib chiqamiz. “Bola o‘qiyapti” gapini yadroviy struktura deb oladigan bo‘lsak, transformatsion grammatika qoidalariga asosan quyidagi yasama strukturalarni keltirib chiqarish mumkin: “Bolaning o‘qishi”, “O‘qiyotgan bola”, “Bola tomonidan o‘qilgan”, bu strukturlarda asosiy munosabat saqlanib qolmoqda “xarakat egasi - xarakat”. V.N.Komissarovning ta’kidlashicha, strukturani tashkil qiluvchi shakllarning turlichaligiga qaramasdan, ushbu transformatsiyalar sezilarli darajadagi mazmun va ma’no umumiylikiga ega [1, 56].

Yasama strukturalardan farqli ravishda yadroviy strukturalarda mazmun munosabatlari har doim aniq ifodalanganligini kuzatishimiz mumkin. Predmet har doim ot orqali ifodalanadi, jarayon esa – fe’l bilan, subyekt – ega, obyekt – to‘ldiruvchi bilan. Boshqacha qilib aytganda yasama strukturalarning yadroviy strukturalarga aylanishi – bu grammatik va semantik kategoriyalar orasidagi bir ma’noviy muqobillarning aniqlanishi usulidir.

Tarjimaning transformatsion nazariyasiga asosan, tarjima jarayoni uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tahlil bosqichi – original matn strukturalari original matn tilidagi tilidagi yadroviy strukturalarga aylanadi, ya’ni transformatsiya jarayoni avval original matn tili ichida ro‘y beradi;

2. O‘g‘irish jarayoni – original matn tilidagi yadroviy strukturani tarjima tilidagi yadroviy struktura bilan almashtirish [tillararo transformatsiya];

3. Sintez bosqichi [yoki qayta qurish] – tarjima tilida yaratilgan yadroviy struktura yasama strukturaga aylantiriladi, ya’ni tarjima matnining yakuniy strukturasi xosil qilinadi. Ushbu bosqichda transformatsiyalar perifrazaning bir necha variantini keltirib chiqaradi va ular o‘rtasida stilistik farqlar seziladi. Shu sababdan o‘g‘irilayotgan tildagi yadroviy strukturaning yasama strukturaga o‘tishi bosqichi stilistik xususiyatlarning e’tiborga olinishi bilan amalga oshiriladi.

A.D.Shveytser tarjimaning ushbu modeli xususida so‘z yuritar ekan, Yu.Naydaning tarjimonni sayyoxga qiyoslashini ma’qullaydi, ya’ni daryoning bir qirg‘og‘idan ikkinchisiga o‘tish uchun, oqimning xavfsiz joyini izlab topib, aylanma

yo'llar bilan narigi qirg'oqqa yetib oladi. A.D. Shveytser tomonidan keltirilgan misolni ko'rib chiqamiz:

The White House pressurized the Senate into reconsidering its decision.

Qayta transformatsiya natijasida quyidagi ikkita yadroviy strukturaga ega bo'lamiz:

The White House pressurized the Senate. The Senate reconsidered its decision [4, 20].

Bu bosqichda keyinchalik muxim ma'lumotni yo'qotish xavfi tug'iladi: ikki yadroviy gap o'rtasidagi mazmuniy aloqa yo'qolishiga olib kelishi mumkin ["sabab - natija"]. Bundan qutilish uchun yadroviy gaplarni murakkab gapga aylantirish lozim. Masalan:

1) The White House pressurized the Senate and it reconsidered its decision.

ëки

2) The White House pressurized the Senate so that it should reconsider its decision.

Tarjimaning keyingi bosqichi – o'g'irish bosqichida kontekstdan kelib chiqqan xolda ikkita variant yaratish mumkin:

1. Oq uy Senatga bosim o'tkazdi va u o'zining qarorini bekor qildi.

2. Oq uy Senat o'z qarorini bekor qilishi uchun unga bosim o'tkazdi.

Tarjimaning vaziyatli-denotativ modeli barcha til belgilarini mazmuni predmet, voqea, munosabatlarda ko'rinishini nazarda tutadi. Til belgilarida o'z aksini topgan real voqelik predmetlari denotat deb ataladi. Real voqelikdagi vaziyat bu barcha denotatlar o'rtasidagi munosabatlardir. Shu bois, nutqning tashkiliy qismlari o'zida real voqelikdagi ma'lum bir vaziyatni mujassam etadi.

Tarjimon ongida original matnda tasvirlanayotgan vaziyat haqida tushuncha xosil bo'lganidan so'ng [real voqelikni ma'lum bir kesimini tasvirlovchi o'ziga xos rasm], u ushbu tasavvurni o'zga til vositalari orqali bayon etadi.

Albatta tarjimaning yagona maqsadi original matnda to'liq yoki ba'zi sabablarga ko'ra to'liqsiz bayon etilgan vaziyatni aniq tasvirlab berishdan iborat.

Ushbu vaziyatda tarjimon o‘z tarjimasiga masalani to‘g‘ri anglagan holda u yoki bu o‘zgarishlar yoki qo‘shimchalar kiritadi va shu yo‘l bilan to‘liq, adekvat tarjimaga erishadi.

Vaziyat ro‘y bergan real voqelikni o‘rganib, tahlil qilish tarjima matnida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobil variantni qo‘llash joiz yoki joiz emasligini aniqlashtirib beradi. Shu o‘rinda V.N. Komissarov tomonidan keltirilgan qiziq misolga to‘xtalamiz. Ingliz tilidagi “X was baited by the right” gapi tarjimasida tarjimon to bait fe‘lining to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobili hisoblagan – qiynamoq, azoblamoq qo‘llashi mumkin, va gap tarjimasini qo‘yidagi ko‘rinishda berish mumkin “X o‘nglar partiyasi tomonidan azoblanmoqda”. Biroq agar X o‘rnida Ruzvel’t ismi tursa ushbu muqobil noo‘rin tusga ega bo‘ladi [V.N.Komissarovning fikricha katta mashhurlikka ega va mamlakatning prezidenti etib to‘rt marta saylangan odamning azoblanishi aqlga sig‘maydi]. Real voqelikni o‘rgangan holda bu vaziyatda tarjimon “yumshoqroq” tarjima variantini taqdim etishi mumkin – “qattiq ta’na ma’lomatlariga qoldi” [2, 48].

Tarjimaning vaziyatli-denotativ modelining ustunliklardan biri bu, tarjimonning real voqelikka murojaat qila olishi imkoniyatining mavjudligidir. Biroq bu model’ tarjimon nima sababdan ushbu voqelikka murojat qilishini to‘liq tushuntirib bermaydi. V.N.Komissarov tarjimaning ushbu modeli original matnda berilgan vaziyat tasvirini tarjima tilida tillararo kommunikasiyaning to‘liq amalga oshishiga yordam maqsadida o‘zgartirib berilganida tarjimonning hatti-harakatlarini tushuntirib berishda chegaralangan deb hisoblaydi, ya’ni tarjima matni mo‘ljallangan shaxs o‘zining boshqa madaniyatga tegishliligi sababli, vaziyat tasviridan kerakli xulosalar chiqara olmaydi. Bundan tashqari, vaziyatli-denotativ model’ tarjimada nafaqat vaziyatning tasvirlanishi, balki, original matnda bayon etilgan vaziyatni tasvirlash uslubini va tarjimada qo‘llanilgan til vositalarning asosiy qismi mazmunini ham talqin qilmaydi.

Biroq olimning ushbu fikriga to‘liq qo‘shila olmaymiz. Tushuniladiki, amaliyotda tarjimon har doim real voqelikka murojaat qiladi, ya’ni tasvirlanayotgan vaziyatning mohiyatini tushunmaslik faqatgina ba’zi hollarda to‘g‘ri tarjima bilan

yakunlanishi mumkin. Tarjimada til vositalarning ayrimlari va vaziyat tasvirining uslubining saqlanishi tarjimaning boshqa model' asosida qilinganligini e'tirof etmaydi. Tarjimon ushbu parchaning ikki tilda ham bir xilda tasvirlanishi mumkinligini sezishi [his qilishi] mumkin [My brother lives in Moskow – Mening akam Moskvada yashaydi], va bu xolda o'g'irishda boshqa metodlarni izlashga xojat qolmaydi.

Shu o'rinda I.I.Revzin va V.Y. Rozensveyglarning fikrlari xam qiziq, xam shubxali ko'rinadi. Ularning fikriga ko'ra real voqelikka bilvosita murojat qilmagan xolda bir tildagi ma'lumotni ikkinchi bir til vositalari orqali qayta yaratish aslida tarjimadir, va ushbu xolat tarjimaning barcha turlariga xos bo'lib, sinxron tarjimonlar foaliyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bir matnni bir tildan ikkinchi tilga o'g'irish jarayonida real voqelikka murojat aksar xollarda badiiy adabiyot tarjimasida seziladi. Shu o'rinda yuqoridagi fikrni takrorlagan xolda ta'kidlash joizki, xar qanday tarjima jarayoni qabul qilish, taxlil qilish, original matn mazmunini anglash bosqichlarini qamrab oladi. Original matn mazmunini anglash bu real voqelikni, uni ortida turgan til vositalarni idrok etishdir. Tub moxiyati tushunib yetilmagan matn tarjima ob'ekti bo'lib xizmat qilaolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Комиссаров. В. Н. Слово о переводе (Очерк лингвистического учения о переводе). - М.: Междунар. отношения, 1973. – 143с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. – М.-Л.:ОГИЗ,1934.-223с.
4. Хомский Н. Прибыль на людях. - М.: Практис, 2002. - 256 с.
5. Якобсон, Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 454 с.